

Mikel Zalbide euskaltzainaren erantzuna

A. Alberdiren sarrera-hitzaldiari

Arraunlari trebe, lemazain maisu eta laguna

Agintari agurgarri, euskaltzainburu eta euskaltzain-lagun, aspaldiko lankide, Andresen familiarteko eta bertara bildutako jaun-andre: egun on digula guztioi.

Eskerrak emanez hasi nahi dut, apalik eta esker onez. Eskertzekoa baita zinez, ohore izateaz gainera, konpainia eder honetan hitza hartu ahal izatea. Ez zaituztet inola ere hitz handi-hanpatuekin aspertu nahi. Besterik daukat gogoan: lauzpabost gogoeta xume aletu nahi nituzke, horra nire sentimendua argi deklaratu, Andres Alberdik eskaini digun hitzaldi eder eta gogoangarriari erantzuteko. Esan dezadan argi, gerora gabe: azal eta mami, erakargarria gertatu zait oso Andresen hitzaldia. Ez da hau, jakina, isipua astintzen hasteko lekua eta ordua. Argi eta ozen esan dituenak baldarki laburtzen edo alferrik errepikatzen hastekoa ere ez. Hobe izango dut hortaz, hitz-jario honek probetxuren bat izango badu, berak argi eta maisukiro erakutsi dizkigun kontuen harira gogoeta xume batzuk aukeratzea. Ez dira puntu bakarrak, inola ere¹. Bai ordea corpus-plangintzaren alorrean noiznahi kontuan izatekoak eta gaurkoan bereziki azpimarratzekoak. Gatozen beraz, itzulinguru handiagorik gabe, harira.

Lehen gogoeta: *Corpus-plangintzaren izaera anizkuna; guztia ez da arau*

Nondik-bait hasi behar eta, euskaltzale buruargi bat hartuko dugu bide-erakusle: Xabier Lizardi. Bere olerki-zati ezagun batek, 1931ko *Oro Mintzok*, paregabeko aukera eskaintzen digu lehen ale hau xehatzeko. *Noranhiko hizkuntza* bihurtu nahi zuen Xabierrek, ondo dakizuenez, ordura arte batez ere etxeko eta lagunarteko

¹ Hitzaldiaren bigarren partean, estatus-plangintzaren lehentasunaz eta hizkuntzaren barne-osaera egokia erabileraren xede-multzoan integratu beharraz esan dituenak, bereziki, oso dira kontuan hartzekoak eta iruzkin zabal baten duin. Erantzun-hitzaldi labur honen mugapetik kanpora gelditzen da, jakina, iruzkin hori.

berbaera gozo izandakoa. Lehengo altxorrari uko egin gabe behar berriei begira osatu eta aberastu nahi zuen euskara. Egunak dituen esna-ordu gehienetan hitzun gehienok solaskide gehienekin aurrez aurre², maitekiro edo muturka, serio edo txantxetan, hizkera hotz-eklektikoz edo gatz-piperrez oraturiko esamolde bixiz, elkarrekin jarduteko erabili ohi dugun mintzabide jatorrari mendu berriak erantsi nahi zizkion. Amets-bideetan barna zihoalarik «azal horiztaren pean muin betirakoa» gordeko zuen mintzaira jasoaren beharra aldarrikatu zigun Xabierrek. Menderik mendeko jatortasun-zantzuei uko egin gabe, bizitza modernorako adierazpide zalu eta duina. «Iguzkik ezin urtuzko hegoz» eta «izar urdinetarainoko asmoz», harrigarritzko bidaia eskaini zigun poetak. Atzera begira abiatu zuen bere ibilia: «Dagigun arraun Izotz-errira, / zaharren aztarrik danentz begira: eskuan arpoia, soñean zira!». Egungo eta bihar-etzietako gizarte berria zuen, ordea, helmuga: «Iri nagusi, giza erlauntza / zorapenezko aruntz-onuntza, / sumabearra, yakintza, / sal-eros ekurugaitza». Gero eta hitzun-herri gehiagori bizi izatea suertatu zaigun kale-giro nahas-burrundatsu, partez beregain eta partez supraetniko honetan bizirik iraun ahal izateko prestatu nahi zigun Lizardik, eginahal bizian, eskuan arpoia eta soinean zira zeramaten arraunlarien hizkuntza: «Ortzi oro ta egute³ oro / yaso, (...) apaindu zernaitarako: / agi⁴ gai adirazteko / gizaki guzien alderdi ta asmo»⁵.

Esan beharrik ez dago: gutako askoren pare Lizardizale eta bere hainbat gomendioren jarraitzaile dugu Andres Alberdi ere. Merezi du, horregatik, *Oro Mintzoren* asmo-azalpen hark ordutik hona izan duen ibilia axaetik bada ere begiratzea. Ehun urte beteko ditu laster olerki famatu hark eta, gure artean izan duen oihartzun ozen eta harrera zabala aintzakotzat hartuz, ezin esango dugu, euskaldun askoren gogo-nahia argi adierazten asmatu ez zuenik. Euskaltzaletasun betearen bihotz-begietan ezarri zigun Lizardik, hitz labur bezain sarkorrez, goiburu garbia. Kopetan ongi iltzaturik daramagu harrezkero bere gogo-irrika: eguneroko jardungune arruntean bizirik dagoen (eta hala iraun behar duen) hizkera sotila solas-esparru espontaneoek zokondotik atera eta, egungo gizarteak bere-bereak dituen jardungune eta harreman-sare jasoagoetan hitzez eta idatziz jarduteko

² Modu zabalean hartu behar dira, egungo egunean, aurrez aurreko egoera komunikatiboak: *fisikoki aurrez aurre* gorpuztu ohi direnen ondoan kontuan hartu behar dira, ehuneko ehun gauza bera ez izan arren, telefono eta *whatsapp* bidezkoak ere.

³ Orotariko *Euskal Hiztegiaren* esanean, *egute* = 'clima, tierra'.

⁴ Orotariko *Euskal Hiztegiak* dioenez, *agi* = 'fenómeno, suceso'.

⁵ Xabier Lizardiren 1931ko *Eusko Bidaztiaren* olerkitik jasoak dira kakotx arteko esaldi horiek.

gaitzea: batasun-eredu garatu batez hornitzea. Gauza bat da, halere, Zarautzen jaiotako buru-langile argiak euskaltzale askoren helmuga gorena maitekiro eta dotore adierazi izana, eta beste kontu bat, oso bestelakoa, gogo-amets hura *hemen eta orain*, gure eguneroko gizarte nabar honetan, alderik alde gorpuztea. Ondo ikasia dugu dagoeneko lezio hori: nahi izate hutsa ez da nahikoa, noranahiko hizkuntza-eredu hori euskaldunon artean luze-zabal hedatzeko. Gogoia eta borondatea ez dira aski, ezinbesteko baldintza izanik ere, batasun-eredu garatu horrek onarpen zabala eskuratzeko eta eguneroko jardunean euskal hiztun eta idazle gehienek ezipain-lumetan txertatzeko. Eginkizun bihurri, neketsu eta luzea izan ohi da onarpen kontu hori, kasu gehienetan. Batasun-eredu garatua hiztun-elkartean ezagutzera eman, nola erabiltzekoa den irakatsi, hiztun-idazle gehienek jardunean itsatsi eta belaunez belauneko perspektiban egonkortasun malguz proiektatzea ez da eginkizun erraza. Lan delikatua da, hasteko, bertako gutxiengo buru-jantziak, lanbidez hartara makurtuenak edo *language loyalty*ren jira-bueltako gizatalde aktibatuenak, eredu hori beregana dezan lortzea. Ez da hori, ordea, eginkizunik nekagarriena. Gero dator, izan ere, lanbide malkartsuena: gutxiengo buru-jantziak eta euskaltzale suharrek ez ezik, *hankabiko* hiztun arrunt gehienek ere batasun-eredu garatu hori gustuko izan, ikasi eta, hala dagozkion egoera komunikatiboetan, hitzez eta idatziz zuzen erabiltzea. Hiztun-elkarteko kideek eredu berri(tu)a gogoko izan, ongi ikasi eta zuzen erabiltzea da, askogatik, corpus-plangintzaren parterik gogorrena, luzeena eta, inoiz, arriskugarriena. Beharrena ere bai, ordea: hori gabe ez dago estandarizaziorik, adituen esanean⁶. Zailtasun hori are da nabarmenagoa hiztun-herri elebidunetan eta bereziki da bihurria, eguneroko jardunak ongi erakutsia digunez, auzo-erdara handien inpaktuaz belaunaldi berriak etxetik bertatik ele-eraskanik daudenetan. Labur bilduz: ederra bezain zaila da, ia ehun urteko eskarmentua lekuko, Lizardiren gogo-asmo hura hemen eta orain luze-zabal hezurmamitzea.

Badakigu zergatik: euskaltzaleon ametsa hitz ederrez azaltzeaz gainera bestelako

⁶ Bi ohar egin behar dira hemen: a) estandarizazio kontzeptuaz (berekin dituen ezinbesteko osagaiez). Ikus, adibidez, Haugen 2001 eta Fishman 1983; gure arteko azalpenez ikus, besteak beste, Zalbide 2020; b) Inoiz esan izan dugunez, estandarizazioaren kontua ez da ezinbestean txuri-beltz arteko dikotomia zurruna. Gizartean prozedura askotan bezala urratsez urratseko zabalkunde gisa ulertu behar da, aitzitik. Eskubide osoz hitz egin liteke, hori dela medio, estandarizazio partzialaz. Zenbat biztanlek onartu du osorik edo partez, zer hiztun-multzok zer zatitan eta zeinetan ez? Estandarizazioa erdizka gorpuztua baldin badugu, batasun-eredu garatuaren onarpen hori zer abiadatan ari da gertatzen? Hori jakitea ere laguntza handikoa da. Ikus horretaz, besteren artean, Zalbide 2020.

pausoak behar izaten dira begiz jotako hizkuntza-eredu jasoa gizartean hedatzeko, eguneroko jardunean egoki aktibatze eta belaunez belaun transmititzeko. Ezinbestekoak dira pauso horiek, esku artean dugun estandarizatzeko-saioak arrakastarik izango badu: batasun-arauak zehaztea eta nonahi erabiltzeko balio izango duen hizkuntza-molde jasoa elaboratzea bezain ezinbesteko; arauak ematea bezain beharrezko. Hartutako arau-erabakiak zabaldu eta itsatsi egin behar dira hiztun-idazleen artean, hizkuntza benetan estandarizatuko bada. Paperean ezarritako eredu hezurmamitu. Horixe dugu adituen *implementation* ezaguna⁷. Hezurmamitze hori nola egiten den galdetzean, erantzun argia eman ohi dute espezialistek. Bi helduleku nagusi ditu egitasmo horrek, haien esanean: batasun-ereduaren eta elaborazio-lanketaren eskola bidezko zabalkundea batetik (*educational spread*); hizkuntza-eredu batu eta garatu horren erabilera okerra zuzentzea bestetik (*correction procedures*)⁸. Eskolaren eta jakintza-gai guztietako irakasleen, gaztetako literatura-kontsumo zabalaren, hiztegi-gramatiken eta testu-liburuen, glosario terminologikoen eta estilo-liburuen bidez mamitu ohi da, hein ohargarrian, *educational spread* hori. Besterik dira, aldiz, *correction procedures* direlakoak: azken horietan sartu ohi dituzte adituek, hezkuntza-saileko, agente-alorreko eta lanbide-esparruko instantzia ezagunez gainera, hiztun-idazle gehienon portaeran hain eragin bizia duten gainerako gizarte-eragileen sari- eta zigor-bideak⁹. Neurri asko hartu behar izaten dira, nolanahi ere, paperean ezarritako edertasun-eredua hiztun-idazleen eguneroko praktika bizian hezurmamitzeko. Linguistika hutsaz haraindiko neurri operatiboak, eta hartan jarduteko trebetasun profesionala, behar izaten dira horretarako. Neurri horiek ere, araugintza hutsaz haraindi, hizkuntzaren corpus-plangintzaren funtsezko osagai dira.

⁷ «(...) implementation refers to all efforts to gain acceptance of the policies and “products” of language planning, including grammars, spellers, word lists, and school curricula for the implementation of language-policy decisions».

⁸ Pasarte honetako terminologia teknikoaren altzoan dagoen gertaera-multzo soziolinguistikoaz jabetzeko, ikus Zalbide, laster argitara bidean dugun Tabakalerako hitzaldia: «Ondo al goaz?».

⁹ Einar Haugenek, ongi dakigunez, *correction procedures* direlakoak ezarri zituen bere modeloan, *educational spread* horren osagarri. Hizkuntza zuzena zein den eta zein ez bereizteko eta okerrak zuzentzeko, neurri zehatzak hartu ohi dira, sarri, eskola-munduan: zigor-bideak. *Informational* hutsaz gainera *coercitive* izatea eskatzen zaio, hein batean edo bestean, hezkuntza-esparruari. Zigor-bideen ondoan, are horien aurretik, sari-bideak aipatu izan ditu berariaz Fishmanek. Modernizazio terminologikoaren sailean, adibidez, honela adierazi izan du kontu hori: «(...) as soon as terminologies become available the political authorities are once more relied upon to implement (utilize, require) them and to discontinue or prohibit their competitors or other deviations from them» (Fishman, 1979).

Ez beza inork uste izan, punta-mutur batetik bestera goazenik halakorik diogunean. Hizkuntzaren batasun-eredua kodeztatzea (*codification*) eta garapenezko elaborazio-lanketa (*elaboration*) corpus-plangintzaren osagai nagusi izan dira lehen, eta hala izaten jarraituko dute gero ere. Euskararen ortografia, oinarritzko hitz-altxorra eta gramatika bateratzea beharrezko eginkizun genituen orain dela ehun urte. Baita gizarte-molde berrirako elaborazio terminologikoa, sinaptikoa eta estilistikoa ere¹⁰. Lan handia egin da horretan guztian, Andresek argi aitortu duenez. Hizkuntzalarien parte-hartzea zabala eta sakona izan da eginbehar horietan: hainbat alorretan (aditzaren batasunean, adibidez) erabakigarri¹¹. Huts egiteko beldur handiegirik gabe esan liteke, orobat, hizkuntzalarien parte-hartzea behar-beharrezkoa izango dela gero ere, urak beren bidetik badoaz. Hizkuntzalariak ez dira ordea eragile bakarrak izan euskararen batasun-bidean eta elaborazio-lanketa terminologiko, sinaptiko eta estilistikoa. Ez dira bakarrak izan eta ez dira bakarrak izango. Gero ere hezurmamitu egin beharko da batasun-eredu garatu hori, paperean ezarritako eredua jolas-asmakizun elkor bihurtuko ez bada. Hori bakarrik ez: gizarteko hezurmamitze- eta txertatze-lan horretan lortuz doazen emaitzak aldian-aldian ebaluatu egin beharko dira eta, horren guztiaren argitan, aldatu beharrekoak aldatu. Hizkuntza bizirik gordetzen dugun artean behin eta berriroko zabalkunde- eta hezurmamitze-lan hori ez da inoiz bukatuko. Gizartea berritzeaz bat, hizkuntzaren funtzio-esparruak, solaskide-sareak, egoera komunikatiboak eta, horren guztiaren ildotik (ez horren aurretik) hizkuntza-eredu bateratu-garatuaren barne-osaera ere aldatu beharra izaten da, gutxi edo asko. Gauza bat dago, nolanahi ere, eguna baino argiago: corpus-plangintzaren alorrean, guztia ez da arau.

Bigarren gogoeta: *Arraunlari trebea*

Argiro esan digu Andresek, mende Erdiko eskarmentuaren talaiaitik, etengabeko lana dela gurea: «Norbaiti irudituko zaio euskara estandar edo batuaren ingurukoak eginak daudela, aski dugula egindakoarekin. Ez dago ukatzerik: urrats handiak egin dira, bai, baina oraindik bada eginkizunik, hizkuntza guztiak bezala, zerbait bizia eta aldakorra baita euskara ere. Euskara lantzearen eta batzearen prozesuak ez du

¹⁰ Terminologia horretarako, ikus Zalbide (argitara bidean).

¹¹ Hor ere gogoan izan dezagun, halere, «*grauzkio* gabeko» aditz-paradigmaren alde egiteko orduan, motibo estralinguistikoak izan zituela Mitxelenak oinarri.

etenik, inoiz bukatzen ez den katea da». Arrazoi du getariarrak: arraunean egiten segitu beharra dago, portuz portu, hiztun-idazleen fabore. Atal eta neurri-pauso asko ditu hizkuntzaren corpus-plangintzak, eta hortxe sartzen dira noski ebaluazio- eta iterazio-lanak. Zoragarri azaldu digu hori guztia Andresek, hain berea duen argitasun sentzilloaz: biografia pertsonala harturik abiaburu, arraunketa bizian iritsitako sei portu azpimarratu nahi izan dizkigu. Guztietan ezin lehorreratu izango badugu ere, ez baitugu hartarako astirik, pausa ditzagun begiak bi portuotan:

- *Hizkuntza era bizi eta naturalean eskuratzeak duen garrantzia.*

Doai preziatua da eskuratze-bide natural hori, edozein hiztun-elkartetan. Are preziatuagoa etxeak eta kaleak, lagunarte hurbilak eta herri-giro arruntak hizkuntza horretaz baliatzeko eta, baliatuaren baliatuaz, eroso jarduten ikasteko gero eta aukera meharragoa eskaintzen duten gurea bezalako hiztun-elkartetan. Ikasketa formalak asko egin dezake, egia da, L2 hiztunak sortzeko. Eskola eta euskaltegia direla medio hala ari da hemen ere, aspaldi honetan, euskaldunberriekin gertatzen. Adierazbide jakinetan aparteko goi-erpina jotzera iristen dira euskaldunberri horietariko batzuek: badugu Euskaltzaindian bertan, begiak urrutira itzuli gabe, gertaera pozgarri horren adibide argirik. Arau nagusia bestea da ordea, hemen eta nonahi: hiztunak, hiztun ona izango bada, etxetik eta kaletik, lagunarte hurbiletik eta herri-giroko harreman-sare arruntetik jaso eta eraiki ohi du lehenik eta behin, eguneroko interakzio-marko espontaneoak lagun, bere mintzagaitasun bizia. Hizkuntza bere osoan eskuratzeko ingurumen oparo horren garrantzia zein handia den ederki azaldu digu euskaltzain-lagunak. Gerokoak gero etorri zaizkiolarik, Getariako arnasmuneak emana dio Andresi, haur eta mutiko-denboran bereziki, egungo egunean hain berea duen hitzezko trebeziaren oinarria, euskaldun garbiaren aparteko doaia. Bere hitzetan esanik, «euskara bizi-bizia, espontaneo, naturala, trabarik gabea genuen ezpainetan».

- *Umetako aldaera-sorta osatu, zabaldu eta aberastearen garrantzia.*

Une batetik aurrera osatu eta zabaldu, aberastu eta dibertsifikatu egin zuen Andresek umetako eta nerabazaroko mintzamen bizi, natural, espontaneo hura. Hiztun-elkartearen *linguistic repertoire* osoaz jabetuz joan zen¹². Ezer gutxi dago hor berririk edo bitxirik, mundu zabaleko hiztun-elkarte handi-osasuntsuak

¹² Ikus, adibidez, Fishman 1972.

hartzen baditugu eredu. Hitzun-elkarte horietan ere zabaldu eta osatu egin ohi du bertako hitzun gazte askok¹³, beharrak edo komenentziak, aukerak edo gogoak hartaraturik, bere umetako hizkuntza-gaitasuna. Jardungune, harreman-sare eta egoera komunikatibo jaso-formalagoetara egokitu beharrak batetik, eta urrunagoko —beste dialektoetako— solaskideekin jardun beharrak bestetik, eragiten du aldaera-sortaren zabalkundea. Ahozko trebetasunei idatzizkoak erantsiz egiten da, neurri ohargarrian, gaztetako osatze- eta aberaste-lan hori. Irakurtzen eta (hein batean edo bestean) idazten ikasi ohi dute hitzun eskolatuek, hizkuntza formal-jaso(ago) aren zuzentasun- eta egokitasun-arauak eskuratuz. Umetako eta lagunarteko mintzaira xotilaz gainera bestelako aldaerak izan ohi ditu hitzun helduak, hori dela medio, eskueran. Mundu zabaleko hitzun-elkarte handi-osasuntsuetan lege-arau zabala da hori. Aldiz gurean, eta gurea bezalako hitzun-elkarte txiki-ahuletan, umetako aldaera-sorta (oso) neurri mugatuan zabaltzen eta dibertsifikatzen da. Umetako eta lagunarteko mintzaira bakuna izaten du bertako hitzun heldu askok, hori dela medio, aldaera bakar edo nagusi. Horrezaz gainera, hitzezko jardunetik idatzizkora (are irakurtze-esparru hutsera) ez du hitzun-elkarte txiki-ahuleko hitzunak nahi bezain sarri jauzi egin ahal izaten: zer irakurririk ez badu, edo dagoena desegokia bada mamiz edo azalez, ezin irakurri eta, horrenbestez, ezin bere irakurmen-trebetasuna nabarmen indartu, zabaldu eta dibertsifikatu. Zer irakurria izanik ere, gutxitan lortzen du halakok erdaraz bezainbateko irakurmen-erraztasuna. Gatozen gurera, hurreneko egoera teorikoak une batez baztertuz: bertako herri-aginteen dokumentu ofizialak, bankuen jakinarazpenak edota supermerkatuetako publizitate-orriak euskaraz zein erdaraz izanik eskueran, (ia) beti erdaraz irakurtzeko ohitura duen euskaldunik (are euskaldun *alfabetaturik*) ez al dugu inguruan ezagutzen? Umetako aldaera-sorta osatu, zabaldu eta aberastea garrantzitsua da. Irakurtzen (zer esanik ez idazten) *jakitea* gauza bat da, eta *erraz eta probetxuz, etekin osoz eta dotore* egiten *jakitea* bestea. Mailak eta mailak daude horretan ere: *nolabaiteko* alfabetatzetik alfabetatze *betera* abaniko zabala dago, eta gradazio zabal horrek bere garrantzia du.

Andresen biografia pertsonalak badu, puntu horri dagokionez, gaztetxotan

¹³ Gaztetan gertatzen bada ere aldaera-sorta zabaltze hori maizenik, beranduago etorri ohi da zenbaitetan: idatzizko jarduna edota teknolekto jakinez baliatu beharra zentrala deneko lan-mundura sartzean, adibidez. Jendaurrean mintzamolde jasoaz berba egin behar izaten dugunean garatu egiten dugu gure mintzamina; askotariko testuak sarri irakurriz, era berean, garatu eta sendotu egiten dugu irakurmena; bide beretik, behin eta berriro idatziz, eta idatzitakoa zuzenduz eta hobetuz, osatzen eta aberasten dugu gure idazmena. Pedalei emanez ikasten da bizikletan ibiltzen, ez alderantziz.

eta gaztaro betean gutako askok izan ez genuen ezaugarria: seminariotik pasea da getariarra. Bertako zenbait maisuren laguntzaz, alfabetatze beteak eskuratzeko aski esparru sendoa gertatu zitzaion ikastegi hura. Mesedegarri gertatu zitzaizkion Saturrarán eta Donostia, euskararen erregistro landuetara hurbiltzeko eta mintzamen-idazmen garatu horiek zuzentasun-patroi jakinetara egokitzeko. Artean euskara batua garatu gabe izanik ere gizartearen, osorik alfabetatzeko bidean jarri zen bertan. Bera bakarrik ez: beste horrenbeste gertatu zitzaion hainbat ikaslaguni ere, izen-deitura zehatzez azaldu berri digunez. Hori ere oso gogoan izatekoa da, azken hirurogei urteko batasun-bideak izan dituen oinarri eta iturburu soziologikoak xehekiro aztertze orduan. Batzuek Andresen bide beretik, gehienok aski bestelakotik, ibili izanik ere egia da, dena den, hemen bildurik gauden asko antzeko portura iritsi ginela une batean edo bestean. Gotorleku sendotik edo jakingura hutsetik abiatuz, nork bere kasa jardunez maiz asko, alfabetatu ginen euskaraz. Alfabetatze horrek eraginik, batasun-eredu baliagarria eskuratu dugu bidean. Gutako gehienon gurasoek eta aitona-amonek ez bezala, euskaraz irakurri eta idazteko gai gara. Gizarte-mailako alfabetatze horren berritasunaz jabetu gabe nekez gure belaunaldiaren ibilbide soziokulturala uler liteke. Andresek esan berri digunez, «euskara baturik gabe» iritsi ginen gehienok euskara idatziaren esparrura, euskal aditz baturik eta hiztegi baturik gabeko larrean ikasi genuen bazkatzen, eta euskara batuan finkaturik gaude orain: baditugu zuzentasun-arauak, erreferentzia fidagarriak eta eredugarritzko testuak eginkizun batean zein bestean.

Erreferentzia-puntu baliagarri dugu Andresen biografia, alfabetatze-lanak 1960ko hamarkadatik hona gure artean izan duen bilakaera argi entenditu ahal izateko ere. Hori bakarrik ez: alfabetatze hori noiz-non gertatu zen galdetzen badu inork, erantzun ernagarria jaso dezakegu hainbat kasutan. Inguruko hainbati galdeturik, emaitza moduko hau eskuratua dut aspalditxo: eskola (inoiz unibertsitatea) amaitu ondoko praktika profesional jarraiak aparteko garrantzia izan du gure belaunaldiaren alfabetatze-bidean. Euskalgintzaren eguneroko praxian alfabetatu izan da gutako asko: irakasle moduan, argitaletxeetan, komunikabideetan, administrazio-guneraren batean... Estatistikei zor zaien begiramena aintzakotzat hartuz, badirudi irakasle alfabetatzeak aparteko lekua izan duela: eskolan edo euskaltegian ikasleei irakurtzen eta idazten erakutsiz ikasi dugu gutako askok hobeto irakurtzen eta zoliago idazten. Teoriazko argibiderik eskueran izan badugu ere une batetik aurrera, eta terminologia teknikoaz baliatzeko hainbat aukera praktiko eskaini bazaigu ere azken 50 urtean, formulazio teoriko eta hiztegi tekniko horiek adina laguntza eskaini digu eguneroko eskarmentu profesional jarraiak.

Zer euskara-modu genuen baliagarri eta zein ez, zeinek funtzionatzen zигun eta zeinek ez, eguneroko praktika konkretu horrek erakutsi digu maiz. Gutako askok alfabetatze kontuan bizi izan dugun ibilbideaz jabetzeko ispilu ona dugu, honetan ere, Andresen eskarmentua: «... duela 50 urte iritsi nintzen Elgoibarrera, ikastolara hain juxtu (...). Beste lezio bat ikasi nuen hantxe: garbizalekeriak ez ginderamatzala inora». Berritasun handia izan zen, orain besterik badirudi ere, lezio hori. Korapiloa askatu ezinik zebiltzan orain dela ehun urte euskaltzale eta euskalari gehienak, *euskara* onaren bilaketan. Besteak beste zirela, beregaintasun osoko garbizaletasunaren eta mailegu bidezko praktikotasun funtzionalaren arteko sokatiran katigaturik. Jarraitu ere hala jarraitu zuten luzaro, modernizazio terminologikoaren alorreko auzigai larrian¹⁴. Egia da, 1950. urte ingurutik aurrera aski bestelako paradigma hasi zela protoelite euskaltzalean indartzen eta zabaltzen: Krutwig eta Villasante oso kontuan izatekoak dira paradigma-berritze hartan. Egia da, orobat, Baionako eta, bereziki, Arantzazuko Biltzarrak erreferentzia-puntu argia ezarri zuela, labur baina zorrotz, puntu horri dagokionez. Eta egia da, azkenik, 1975. urtetik aitzina, gutxi gorabehera, terminologia tekniko lan-eremu beregain bilakatu zela gure artean, corpus-plangintzaren sailean: Elhuyar, Jakin eta UZEI, orobat Bilboko (gero han-hemengo) Zientzia Fakultatea(k), mugarri sendo bihurtu ziren hainbat aldetatik. Hori baino konplexuagoa da, ordea, garai hartan luze-zabal gertatua. Alfabetatze-lana goiko talde horiek baino ondotoxoz eragile gehiagok ekarria da. 1960. urte ingurutik aurrera hitz lauz jardundako idazle-belaunaldi gaztea eta hainbat eztabaida eragindako batasun-eredua hertsiki loturik daude, orain gutxi aipatzen baditugu ere, kontu horrekin. Eztabaidak eztabaida eta proposamenak proposamen, aparteko kongresu monografikorik, aditu-espezialisten batzorde bidezko hitzarmen-emaitzarik edota doktore-tesi *definitiborik* gabe, pausoz pauso askatuz joan zen korapiloa¹⁵ eta, une batetik aurrera, *berez bezala* konpondu zen mende laurden lehenago ezin konponduzkoa zirudien auzia. Goitik behera bezainbat, edo gehiago, behetik gora etorri zen konponbide hori¹⁶. Unean uneko beharrak eraman gintuen, besteak beste, irtenbide kolektibo hartara. Eztabaida teoriko handirik gabe askatu genuen korapilo hura: hizkuntza-

¹⁴ Ikus Zalbide (argitara bidean), Euskaltzaindiaren mendeurrenaren kariaz Oñatin emandako hitzaldia: «Euskaltzaindiaren sorrera eta euskara batuaren egitasmoa, perspektiba soziohistorikoa».

¹⁵ Orain gutxiegi balorotzen bada ere laguntza handia izan zen, dudarik gabe, Euskaltzaindiak (Mitxelena idazle zela) 1959an emandako araua, maileguzko hitzen erabilerari —eta, inplizituki, idazkerari— buruzkoa.

¹⁶ Hots, *top-down planning* adina *bottom-up* modukoa izan zen hemengoa.

-eredu jaso-funtzionala behar genuen gero eta euskaldun gehiagok, eguna joan eta eguna etorri, hizkuntzaren erregistro landu(ago) batean jarduteko. Haren beharra genuen eta, ibiliaren ibiliaz, *sortu* egin genuen erregistro hori elkarren arrimuan. Beharrak eraman gintuen irtenbide horretara. Garbi ageri da hori, xalo baino zehatz, Andresek irakurri berri digun pasarte honetan: «Beharrak eraginda hasi ginen testugintzan, hark markatu zigun bidea. Ez zegoen euskarazko testulibururik Bigarren Hezkuntzan, ez euskara irakastekorik, ez beste inolako ikasgairik. 1985ean hasi ginen testugintzan. Lege-erreforma bakoitzeko eraberritu behar izaten ziren ikasliburu horiek. Horretan jardun genuen 20 urtean». Beharrak eraman zituen irakasle-taldeak, bai, berehala kaleratu beharreko ikasmaterialak terminologia operatibo batez hornitzera. Ikasgelan terminologia hartaz baliatu behar zuten irakasleen eta ikasleen gogo-ahalmen praktikoak, batez ere, gogor makurtu zituen testugileak terminologia eskuragarri(ago) eta estilo sinple-lauago batera. Mendeetan ezagutu gabeko fenomeno arrotza eguneroko gertakari ezagun bihurtu zen, horrela, bizpahiru hamarkadetan: Lehen Hezkuntzan ez ezik, Bigarrenean eta Unibertsitatean ere, are tesi-lan bihurrienenetan, bere lekua egin zuen euskarak. Lekutan utzi zuen gertaera soziologiko horrek Miguel Unamunok eta Pío Barojak euskarari egotzia zioten *berezko* ezintasun-mantxa. Argi ikusi zen orduan, eta argi dago egungo egunean, gertaera hau: euskal hiztunak, hiztuna ona baldin bada eta behar adina alfabetaturik baldin badago, ez du aparteko ezintasunik bere aldaera-sorta zabaldu eta, hitzez zein idatziz, H esparruko gaiak euskaraz adierazteko. Esatari¹⁷ eta prosa-idazle, irakasle, kazetari eta bestelako profesional askok zabaldu du bide hori. Euskaldun multzo horrek *larreko hizkuntza* zena *noranahiko mintzo* bihurtu du. Berrikuntza horretan parte hartu zuten gizon-emakumeei (orduan oro har gazteak) argi aitortu beharko zaie, noizbait, hizkuntzaren corpus-plangintzan ere izan duten aparteko garrantzia. Tartean, nola ez, Elgoibarko testugile-taldeari eta, inoiz gutxitan aipatzen bada ere, argitaletxeetako orrazketa-arduradunei. Horien guztien konpainian ari izan delarik luzaro, arraunlari trebearen zertzelada argiak ageri ditu, aldaera-sortaren azken 60 urteko zabalkundeaz denaz bezainbatean, Andres Alberdik.

¹⁷ Hortxe sartu behar dira, jakina, ez hain aspaldiko predikari etorri onekoak eta, elizaz aparte, azalpen argiko hizkuntza irrati-mundura zabalduetako Dolores Agirre eta Basarri moduko bide-urratzaileak. Baita taberna-zuloko bertsolaritza egungo moldeetara jasotzen eragin bizia izandako plaza-gizonak eta orain, aparteko distiraz, plaza-emakumeak ere.

Hirugarren gogoeta: *Lemazain maisua*

Apaltasunak hartaraturik nekez halakorik aldarrikatuko badu ere, gutako askok dakigu Getariako euskaltzain-lagunaren biografiak baduela aparteko ezaugarria: arraunlari trebe izateaz gainera, lemazain maisu dugu Andres, aspalditxodanik, hizkuntza-eredu jasoaz gizarteratzeko saioen esparruan. Ezin has gaitezke, hemen eta orain, bere ekarpen guztiak xehekiro aletzen. Ez dago hartarako astirik, eta zuen pazientzia ere ez da mugagabea. Esan dezagun, halere, talde-lanean jarduteaz gainera arduradun nagusi izanik dugula Andres, sarri asko, corpus-plangintzaren hezurmamitze-alorreko hainbat eginkizunetan. Hala izan dugu luzaro Euskaltzainditik kanpora, eta hala dugu orain Akademiaren baitan. Eskolako ardurez gainera, hori dituen metaturik, eta zenbaitek ez ditugu inola ere ahaztuak, lemazain gisa ondoko lan-esparruotan eskaini dituen ekarpenak: EGAREN alorreko gestio akademikoari dagokion parte-hartze erabakigarria, Bigarren Hezkuntzako ikasmaterialgintzan egindako bide-urratze sakona; EIMAKO onespenez azterketaren gidaritza, hezkuntza-mundurako estilo-liburuxken prestaera eta, 2018tik aurrera, *Euskara Batuaren Eskuliburua* (EBE). Ba ote da gure artean, hizkuntza-eredu landuaren *implementation* edo hezurmamitze-faseari, lemazain moduan, Andresek baino lanordu gehiago eskaini dionik?

Aski hurbiletik ezagutzen ditudan puntu bi azpimarratuko dizkizuet hemen, gainerakoan argigarri: ikasmaterialen hizkuntza-kalitatea zaintzea batetik, eta hezkuntza-mundurako estilo-liburuxken prestaera bestetik. Funtsezko protagonista izanik da Andres, batean zein bestean. Gizon isil, langile eta sentzilloa baina erabakitzaile baliosa. Profesional fidagarria eta, hori ere ez da ahaztekoa, gaitasun eta dotorezia handikoa. Demagun xehekiago aztertu nahi dugula, goiko bi puntu horietako bat hautatuz, ikasmaterialen onespenez azterketa. Garai batean Xabier Mendiguren bezala, eta haren ondoren, ikasmaterialen hizkuntzako onspenez aztertzaile izanik dugu Andres luzaro: aztertaldearen arduradun, erretiroa hartu arte. Har dezagun kontuan, bere eginkizunak baduela, EAEko Agintaritzaren arauzko erabakiz, analisi intralinguistiko hutsaz hara indiko oihartzunik. Onspenez azterketa hori gainditzeko ez duen ikasmateriala egokitu eta hobetu egin behar du argialetxeak edo norbanako egileak, eskoletarako sarbide ofiziala izango badu, eta argitalpen-gastuei aurre egiten laguntzeko dirulaguntza jasoko badu. Bistan da, tentuz, zuhur eta oreka batean jokatu behar duela onspenez azterketaren arduradunak, handik ez bada hemendik ezinegon larria sortuko ez badu hezkuntza-alorreko argialetxeen eta egileen artean. Ezinegon larria sarri, eta inoiz,

korapiloa ongi askatzen asmatzen ez bada, iskanbila bizia. Gure esparrua zein delikatua den jakinik, harrigarria ere bada ondorena: milaka onespén-azterketa egin delarik urteen buruan, deigarria da hizkuntzazko onespén-epai horiek zein ezinegon mugatua sortu izan duten. Hori bakarrik ez: eskertu ere egin izan du esparru horretako profesional batek baino gehiagok, Andresek ongi dioenez, onespén-azterketaren ildotik jasotako gomendio-sorta. Ez al da hori ere trebetasun profesionalaren adierazgarri? Baietz uste dut fermuki, eta eskerrak ematen dizkiot onespén-azterketaren ontzia hainbat urtean hain zuhurkiro gidatzen jakin duenari. «Surtan jartzean jakiten omen da —hala erakutsi zigun bertsolariak— nolakoa den eltzea». Ondo baino hobeto erakutsi du Andresek lemazain-lanerako duen aparteko abilidadea.

Laugarren gogoeta: *Laguna*

Euskaltzaindiko ate-zabaltze hau dela eta, gogo biziz eta esker onez esandako hitzak izan dira hauek. Euskaltzain berriaren aparteko itzalari zor zaizkion hitz apalak, maitekiro esanak. Horrelaxe da hori, baina hori ez da guztia: profesional handia baino gehiago ere bada Andres niretzat, eta hori ere ezin sakelan gorderik utziko dut. Hamarkada luzez, honetan ez bazen horretan eta bestela hartan, eskuz esku jardundako lankide eta laguna dut: zenbat bisita ez ote ditut egin Elgoibarko institutura edota Eibarko egoitzara? Alde horretatik ere, poz-iturri handia izan da bere sorterri eder honetan erantzun-hitzaldia eskaini ahal izana.

Bere doai profesionalak aipatzen saiatu gara laburkiro. Guztien artetik bat aukeratzekotan, berriz, honako hau hautatuko genuke: talde-lanean jarduten dakien, hala jardutea gustatzen zaion eta hainbat urtez bide horretan barrena ibili delarik maiz aski erdiz erdi asmatu izan duen gizaseme lagunkoia dugu Andres. Aparteko abilidadea erakutsi du, beste hainbat alorretan bezala, talde-lanean orpoz orpo eta ilusioa piztuz jarduteko. Altxor preziatua du doai hori. Horretan ere nahi izatea ez da aski: «Berez behar Billabonakoa!»¹⁸.

Azken ohar xumeaz amaitu nahi nuke jarduna, jaun-andreok. Badu gure euskaltzain-lagunak, ilea urdinduz badoakio ere gutako askori bezala, aurrera

¹⁸ Latinez bada, gure behialako estudiante tunanteen jakingarri ausaz, antzeko adiera duen esaldia: «Quod natura non dat, Salmantica non praestat». Txomin Agirrek (*Garaa*), Lizardik eta Azkuek (*Euskalerriaren Yakintza* III, 142. or.) oso kontuan izanik dute euskal esaldi hori, nork bere sailean.

begirako ilusio ederrik. Batasun-eredu garatua lantzen eta garatzen jarraitzeko gogo-nahimena agertu digu lausorik gabe. Hitz-ebakera, ahoskera-prosodia eta doinuera alorrean, horrela, gomendio soutil gisa izango bada ere, aurrera jo beharraz mintzatu zaigu gaurkoan. Esan dituenak oso dira, ene ustez, erakargarri. Egunen batean, berandu gabe, aurrez aurre heldu beharko zaio eginbehar horri, hartarako langintza dagoeneko bidean ez bada¹⁹. Ez du hori proiektu bakarra. Ebaluazio- eta iterazio-lanetarako agertu duen isuria ere, gainerakoak ezertan gutxietsi gabe, baliagarri eta probetxuzko iruditu zait, oso. Gure lan guztia arauak ematea ez dela aldarrikatu ondoren, halaz ere hizkuntza jaso orok arauak behar dituela ez dugu inoiz ahaztu behar. Ez dira ezinbestean behin-betiko gomendio-erabakiak, bai, ordea, erreferentziazko lagungarriak.

Batasun- eta garapen-arau horiek aldatuz joan ohi dira urteen, hamarkaden edo, inoiz, belaunaldi batzuen joanean. Hala da hizkuntza landuetan oro har, eta gurean ezin bestela izan. Une jakinean ere aukera bat baino gehiago du hiztun-idazle trebeak eskueran, egoera komunikatiboaren edo aurrez aurre duen solaskidearen argitan hautakizun. Ehun urte egingo du laster Pragako Eskolaren baieztapen ezagunak, hizkuntza estandarren ezaugarriez eginak eta, dakigula, harrezkero inork auzipetu edo baliogabetu gabeak: hizkuntza estandarren egonkortasun malguaz, *flexible stability* delakoaz²⁰, ari gara noski. Batasun-oinarriak eta aldakortasun-elementuak batera hartzekoak dira halakoetan. Egungo euskaldunak eta beren gaitasun-ahuleziak, egungo egoera soziolinguistikoak berekin dakartzan eskuratze-moldeak, erabilera-markoa eta gainerako ezaugarriak han-hemen (demagun Durangon eta Azpeitian) desberdinak direnez eta, hori aski ez bailitzan, denboraren harian aldatuz doazenez, ez da batere harritzekoa izango aldakortasun eta berrikuntza horiek hizkuntzaren ereduazko barne-osaeran ere oihartzun argia izatea. Beti bateko estekamendua nekez izango horretan ere lege-arau finko eta bakar. Batasun- eta garapen-kontuak ere aldakortasun-iturrien argitan eta perspektiba zinetikoan ulertzekoak dira, hortaz.

Egonkortasun malguaren kontu hori astiro eta sakon argitu beharko genuke, dena den, ezer konpontzera goazelarik lehen baino nahaste-borraste handiagoa sortuko ez badugu. Edozein arau aldatu eta eguneratu egin litekeela argi onartu ondoren,

¹⁹ Hala balitz kontua, nirea litzateke errua: gaizki esana eta barkatu.

²⁰ Pragako Eskolak estandarizaturiko hizkuntzez esandakoak oso kontuan hartzekoak dira. Euskarazko azalpenik nahi duenak jo beza, adibidez, hona: Zalbide 2020.

aldakuntza hau edo hori zer neurritan komenigarri edo beharrezko den jakin behar genuke. Zerbait aldatu nahi badugu, zergatik aldatu behar den ikusi beharko dugu lehenik eta behin: lehen ezarritako araua (hainbat kasutan) desegokia, hasieran begiz jotako helburua lortzeko okerra edo kaltegarria delako, behar bezain zehatza ez delako, zuzena izanik ere alferrikakoa delako... Ondo dabilena bakean uztea urrezko arau izan beharko genuke, nolanahi ere. Euskaldun-jendea ezin dugu eten gabe batasun-eredu garatuaren arau eta emariak berrikastera behartu. Corpus-plangintzaren esparru batean edo bestean lehendik emandako arau-erabakiek eta gomendioek izan duten probetxu-emaizta ebaluatzea ez da, hortaz, denbora-galtze alferria. Lehendik emandako arau-erabaki eta gomendio horiek izan duten probetxu-emaizta ebaluatu ondoren, ez lan hori burutu aurretik, komeni da arau-berritzen edo arau-osatzen hastea. Oraindainoko arauak zertan probetxugarri izan diren, zertan antzu, eta zertan traba edo kalte, analitzatzea ez da inolako alferlana. Belaunaldi berriei hizkuntza-eredu erraz, malgu eta baliagarria eskuratu nahi badiegu, oraindainoko esan-eginak ebaluatzeak ez digu kalterik egingo. Norbaitek esan dezake, xede berria dela hori gure artean. «Ez erabat», erantzungo nioke halakori, adibide bat baino gehiago eskainiz²¹. Hitzun-idazleak zuzentasun-arauz *hizkuntza perfektuaren zeruetara* eramán nahi izatea ere berrikuspen pausatu baina zentzuzko baten beharrean dago. Ikuspegi berriak dira horiek, egungo eta ustez begien bistako etorkizuneko egoera soziolinguistiko nabarraz kezkatu dagoen hainbat euskaldun buruargik ernaturikoak. Horiei ere ez genieke ez ikusia egin behar.

Egia da lan delikatu dela, hemen eta nonahi, hizkuntzaren barne-osaerari dagokion berrikuspen- eta ebaluazio-lana. Eginbehar erraza balitz ere, bagenuke, gainera, lan horri gogo-bihotzez heltzeko behaztopa larririk: etxean eta auzoan deabruak ur bedeinkatuari baino izu-beldur handiagoa diogu, corpus-plangintzaren esparruan hartutako erabakiak berraztertu eta ebaluatzeari. Beldurrak beldur eta izuak izu, oso kontuan hartzeko lana da, ordea: aurrera begira Akademiak esku artean izango duen eginkizun handi, sakon eta beharrezkoena izango da hori, ene ustez, bihar eta etzi. Badu horretan gure Akademiak, gizartearen benetako behar-premiei garaiz eta artez erantzun nahi badie, bizpahiru hamarkadetakoko lan-programa mardula. Lan zaila da hori, jakina.

²¹ Ikus Zalbide, *laster argitara bidean dugun Tabakalerako hitzaldia*: «Ondo al goaz?».

Besterik ere badu ordea Euskaltzaindiak, zorionez: herri-aginteen babesaz eta euskaldun askoren atxikimenduaz ebaluazio-lanen ontzi kulunkari hori portu-aterpe onera eramateko gai diren pertsonak; hots, Andresen moduko langile iaio eta zentzuzkoak. Eutsi, beraz, lagunok, arraun eta lema, xxi. mendeko beharren araberako itsasontzia zurkaiztu eta osaberritzeko lan ederrari!

Eskerrik asko, jaun-andreok, eta urte askotako, Andres.

Mikel Zalbide Elustondo
2023ko azaroaren 25ean
Getarian, udaletxean

Bibliografia

FINEGAN, Edward (2004). *Language: its structure and use*. Boston: Thomson Wadsworth.

FISHMAN, Joshua (1972). *The sociology of language*. Rowley (Mass.): Newbury House.

— (1983). «Modeling rationales in corpus planning: Modernity and tradition in images of the good corpus», in J. Cobarrubias eta J.A. Fishman (arg.), *Progress in Language Planning*: 107-118.

HAUGEN, Einar (2001). «Standardization», in R. Mesthrie (arg.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*: 681-3.

ZALBIDE, Mikel (2020). «Euskara batua eta eguneroko mintzamolde arruntak: zer dira eta zertarako? Biak nola uztartu?», in *Euskara batua eta tokian tokiko erabilera: korapiloa eta erronkak*, Jagon bilduma, 20. Bilbo: Euskaltzaindia.

— (argitara bidean). «Euskaltzaindiaren sorrera eta euskara batuaren egitasmoa, perspektiba soziohistorikoan», in Euskaltzaindiaren Mendeurreneko Jardunaldia: *Arantzazutik mundu zabalera (1968-2018)*. Euskaltzaindiaren XVII. biltzarra. (Arantzazu, 2018/10/04-05-06).

— (argitara bidean). «Ondo al goaz?». 2019an Donostiako Tabakaleran, Euskaltzaindiaren mendeurrenaren kariaz, emandako hitzaldia.